

Testimonis inèdits (o quasi) d'una guerra

Joan Comasòlivas i Font (Director de l'AHS)

L'Arxiu Històric de Sabadell disposa d'alguns dietaris i memòries escrits per persones anònimes durant la Guerra Civil espanyola. Es tracta de testimonis directes i vivències personals en aquells dies convulsos que, malgrat ser moltes vegades una successió de fets, mereixen una especial atenció per l'emoció i la veritat que s'hi palpa. La majoria relaten les seves estades al front i a l'exili. Aquest article analitza alguns d'aquests documents i en presenta els protagonistes.

Introducció

L'Arxiu Històric de Sabadell és un arxiu molt ric pel que fa a tots els períodes de la nostra història, ja que conté documentació original des de l'any 1111 aproximadament, amb un total de cinc quilòmetres lineals de documents de les més diverses procedències, públiques i privades. Entre la documentació que en destaca, hi ha la procedent de persones particulars que, bé per haver despuntat en la nostra vida cultural, social o política, bé per altres raons, han cedit (ells o els seus hereus) els seus fons a l'AHS. Al llarg dels darrers 25 anys l'AHS ha mantingut una política ininterrompuda de recollida d'aquests fons, i no és d'estranyar, per tant, que avui conservi memòries i altres escrits en primera persona de diverses èpoques neuràlgiques com ara la Setmana Tràgica, la Guerra Civil espanyola i l'exili. En els darrers anys, l'AHS ha fet un esforç institucional en la línia de recuperació de la memòria històrica, fent aflorar alguns d'aquests testimonis com ara el de Josep Rosas Vilaseca,¹ sindicalista i regidor municipal mort a Xile l'any 1968, el de Joan Vila Bergadà,² *Grapa*, Josep Simó i Deu,³ etc. Naturalment, però, molts d'altres han restat inèdits, per bé que segurament algun altre veurà aviat la llum, en aquest cas per iniciativa particular.⁴

Entre els testimonis inèdits o quasi de la Guerra Civil, n'hi ha tres que destaquen de manera especialíssima, pel fet que estan interrelacionats. Es tracta dels diaris del front de Joan Bistuer Espias, d'Isidre Guri i Toneu, amic de Bistuer, i un darrer, d'autor desconegut, que fou comissari polític de la companyia de Bistuer. N'hi ha, encara, d'altres, de color i tarannà

ben diferents, com ara el de Frimari Burguès i Cañómeras, el de Manuel Pac i Vivas o el de Salvador Codina i Fatjó. A continuació farem una breu ullada a tots ells, ja que presenten un gran interès i o bé són inèdits (els quatre primers) o bé estan publicats en format d'autoedició i han tingut, per tant, una difusió molt limitada (cas del de Salvador Codina), de manera que avui pràcticament només es poden consultar a l'AHS. En el cas de l'obra de Manuel Pac, l'original conservat a l'AHS és més ampli que la versió editada en format llibre, i per aquesta raó ens hi referirem també.

Joan Bistuer Espias

Joan Bistuer i Espias (19 d'octubre de 1916 - 21 de setembre de 2000), de professió fuster, durant la Guerra Civil va ser al front de Terol amb la Brigada mixta anomenada *El Campesino*. Els seus pares estaven separats, situació que es donava poc en aquella època, i en les diverses converses que vaig mantenir amb ell abans de morir em recordava la importància que tenia per a la seva mare rebre les quantitats que periòdicament li enviava des del front.

Entre l'agost de 1937 i el juliol de 1943, i particularment durant la seva estada al front, Joan Bistuer va escriure sistemàticament cada dia, fins a omplir 7 quaderns o llibretes. Les llibretes van passar diverses vicissituds, de manera que avui és gairebé un miracle que s'hagin pogut conservar juntes i en bon estat: les dues primeres les donà l'autor a Maria Palà, veïna i coneguda de Bistuer, el 30 de març de 1938, a les Borges, on es trobaren casualment, per tal que les donés a la seva mare. I sembla que la dona va complir la seva paraula. Una altra llibreta, extraviada durant no sabem quan temps, la retrobà dins una caixa del 4t batalló el 22-23 de gener de 1939 (quatre dies abans de l'entrada dels "nacionals" a Sabadell) a Molins de Rei, quan ja l'exèrcit republicà anava a la desbandada. També sabem, perquè així ens ho explicà personalment, que les va portar a sobre sempre, i les va custodiar curosament. Per exemple, comentava com les havia salvades de les malvestats de l'aigua en les quatre ocasions en què varen travessar el riu Guadalaviar. Tant en allò que pertoca al període de guerra com als primers anys del franquis-

1 Josep ROSAS I VILASECA, *El ciutadà desconegut. Del Llobregat al Mapocho*. Sabadell: Arxiu Històric de Sabadell, 2005. (Quondam; 3). Estudi introductor i càrrec de Josep Antoni Pozo González.

2 Mercè LOPEZ I FORT, "Gustau Vila Bergadà, dibuixant i caricaturista, ens llegà un testimoni punyent i directe de l'exili des del camp de concentració d'Argelers", *Arraona*, núm. 30 (2006), p. 36.

3 Josep M. BENAUL, "1939 des del refugi de Poitiers. L'exili civil en les cartes de Maria Deu Lasपालas a Ricard Simó i Bach", *Arraona*, núm. 30 (2006), p. 48.

4 Joan COMASOLIVAS (ed). *Joan Bistuer i Espias (Brigada Mixta El Campesino), Dietari de guerra i postguerra (22 d'agost de 1937 - 25 de juliol de 1943)*. En preparació. La transcripció del manuscrit ha rebut el suport del Centre d'Història Contemporània de Catalunya, 2007.

me són llibretes riquíssimes quantitativament i qualitativament, amb una lletra clara però petita i molt atapeïda, distribuïdes així:

- 1- 22 d'agost de 1937 a 18 de novembre de 1937, 67 p.
- 2- 19 de novembre de 1937 a 19 de febrer de 1938, 33 p.
- 3- 16 de febrer de 1938 a 30 de març de 1938 (s'encavalca lleugerament), 18 p.
- 4- 31 de març de 1938 a 8 de maig de 1938, 28 p.
- 5- 9 de maig de 1938 a 18 d'agost de 1938, 97 p.
- 6- 19 d'agost de 1938 a 26 de desembre de 1938, 104 p.
- 7- 28 o 29 de desembre de 1938 a 25 de juliol de 1943, 166 p.

90 Total, 513 pàgines manuscrites.

Des del punt de vista històric, podríem distingir cinc períodes essencials:

- Període d'instrucció militar a Alcalá de Henares.
- Període de front (1a línia i 2a línia com a auxiliar de companyia).
- Període de retorn a la llar.
- Període de repressió franquista amb internament al camp de concentració Institut Pere Matas de Reus (manicomi).
- Període de retorn a la "normalitat", on els escrits es limiten normalment als caps de setmana.

A més de la seva pròpia història, a través del dietari de Joan Bistuer es pot seguir la vida d'altres sabadellencs que són els seus companys d'"aventures": Claudi Nieto, Ricard Soler, Àngel Ventura, Julià Martín Terradillos (àlies *Pedrolo*), Amadeu Parés, Claudi Rius, [...] Vidal, [...] Serra, [...] Mora, dinamiter (48) (els sis primers, companys de barraca al campament d'Alcalá de Henares).

Igualment, les seves relacions amb altres militars, com ara Alcázar, veterà, Moya, company, Solves, company, Moliner, comandant.

I la seva correspondència amb:

La seva mare, amb Manel Domènech (cosí), Salvador Domènech (oncle), Joan Bulló, Cristòfol [...], Teresa [...], René de Ruf (Bordeus), Òscar Cafmeyer, Claudine Lemmet, Lina Lacraberie, Lucette Capblanc, Solange Prévot (Toulouse), M. Morral, Joan

Mercadé, Antoni Palà, *Tonet* de Sabadell, Jaume Paloma i Joan Plantada, companys del taller, *Violet* (el seu cosí Biolet).

La correspondència que manté amb diverses amigues franceses per raó de la seva gran afició al cinema és continuació de la relació epistolar que havien mantingut abans de la guerra entorn d'alguna publicació especialitzada en el tema i en algun cas continuarà després de la guerra. Res d'amors, doncs, durant tota l'etapa del front.

Quan jo el vaig conèixer, Joan Bistuer havia patit sis o set hemorràgies cerebrals, *derrames* que en deia ell. Ben just podia caminar; mantenia dret el seu cos menut ajudant-se tossudament d'un parell de mànecs d'escombra, però encara tenia el cap clar. Seixanta anys més tard, havia rellegit els seus escrits (febrer de 1998) i va fer-hi anotacions o comentaris, en aquest cas sobre un joc de fotocòpies que també conservem a l'AHS. També va fer els primers intents de donar publicitat al seu diari, amb motiu d'un programa de TV:

Sabadell, 3 abril de 1998. Divendres vespre.

Programa de Mari Pau⁵
Telèfon 906 33 00 33

En el programa de Mari Pau, a principis de gener, vaig veure a una nena que portava els escrits del seu diari, i que havia començat feia alguns anys. Jo també tinc un diari de la guerra. Cada dia escribia, desde el diumenge 22 d'agost de 1937 al dimecres 19 d'abril de 1939, que vaig sortir del manicomi de Reus en llibertat. Jo sóc de la lleva del 37, vaig incorporar-me sortint de Barcelona destinat a Madrid i al arribar el tren a Tembleque el dimars 24 d'agost a les 23 hores de la nit ens esperaban mols camions. Eren del Campesino, sembla que va requisar tots els soldats, ja que jo anaba destinat a la 127 brigada, a Madrid, i em vaig trobar a la brigada mòvil de xoc 101, brigada del Campesino.

He estat al fron de la Cuesta de la Reina, en el fron de Terol, en el llano de Celadas, pels barrancs, en les trinxeres a l'entorn de la ciutat,

i estàvem en la carretera de Vaència que vàrem veure un avió que feia un gran cercle de fum indicant que Terol estava encerclat. A la nit la vàrem abandonar per l'única sortida, era el riu, jo vaig passar-lo quatre vegades per no caure presoner. Era el 22 de febrer de 1938. Al sortir del riu els pantalons quedaven encartonats de gelats.

També vaig passar l'Ebro amb barca el 25 de juliol de 1938, vaig estar a la Serra de Pàndols, Serra de Cavalls. Tota la retirada de Catalunya fins a Sabadell, d'aquí a la caserna d'Horta, d'allí a Tarragona per mar, a peu fins a Reus, el manicomi convertit en camp de concentració, on vaig sapiguer lo que és tenir fam. Vaig sortir-ne el 19 abril de 1939.

Tot està escrit en tinta, escritura micoscòpica. Cada dia escribia ont era, què pasaba, impressions, l'esmoçar, dinar, sopar, etc.

Jo el dia 20 de gener a les 19,38 i a les 19,42 els vaig trucar per dir-lis que, com aquella nena, jo tenia un diari de la guerra. Però es veu que em vaig atabalar i no em vaig sapiguer explicar, doncs no he tingut cap resposta.⁵

El dietari de Joan Bistuer no conté una gran interpretació o reflexió sobre els fets viscuts. Tampoc és l'obra d'un home altament compromès o amb una profunda ideologia o convicció en defensa d'un o altre bàndol. És el testimoni d'un home del carrer que un 23 d'agost de 1937 es veu obligat a pujar a un tren camí de no sap on, i que, conscient que els moments que viu són històrics (o bé per una certa teràpia d'autoajuda, o per deixar testimoni als de casa, si de cas no tornés), es posa a enregistrar allò que li passa dia rere dia. Quin tipus d'informació? Això depèn, és clar, del període.

– Període d'instrucció militar a Alcalá de Henares. Període d'observació amb una certa tranquil·litat

⁵ Es refereix a Mari Pau Huguet, presentadora de TV3.

⁶ A continuació, una nota diu: trobat i rellegit el 13 d'abril de 1999.

Figura 1. Retall de diari (1937), on es fa una crida a la incorporació a files de la lleva de Joan Bistuer. (AHS. Fons Joan Bistuer).

Figura 2. Gir postal tramès per Joan Bistuer des del front ("correo de campaña"), 1938. (AHS. Fons Joan Bistuer).

malgrat les arbitrietats dels comandaments militars pel que fa a la duresa de les condicions climàtiques en què s'entrenen. Primer contacte amb l'organització militar i estratègies per complementar la dieta en locals casolans (la "casa de les amanides"). Desplaçaments a Madrid i impressions de la seva estada. Descripció de casernes i llocs.

– Període de front (1a línia i 2a línia com a auxiliar de companyia). A través del dietari es pot seguir la trajectòria del front dia a dia, percebre repetidament la inferioritat de l'aviació republicana. La cruesa dels bombardeigs, front de Terol, Serra de Cavalls, Balaguer, front de l'Ebre, retirada i desbandada. La gana, una i altra vegada, les males condicions higièniques. La por, el defalliment, l'embogiment dels bombardeigs dia i nit. La mort dels companys per les bales (el primer dia d'entrar en combat mor el seu com-

Comandancia

ORDEN DEL BATALLÓN PARA EL DÍA DIEZ DE MARZO
DE MARZO DE VEINTE Y SEIS ANOS TRINIDAD Y OCHO

COPIADOS DE LA ORDEN DE LA BRIGADA

- Artículo 1º.- Por faltar a las tres listas reglamentarias se declaró de portar a las clases de soldados siguientes:
Sargento, D. ALFONSO PAGAN P. GAN del 404 Batallón.
Soldado, CAYETANO CAPAVATE G. ROLAN del 404 Batallón.
Cuantos conozcan datos que faciliten la detención de los individuos citados, los pondrán en conocimiento de sus Jefes respectivos.
- Artículo 2º.- Por faltas graves en el servicio se procedió a la degradación del Sargento ALFONSO PAGAN P. GAN del 404 Batallón.
- Artículo 4º.- Causa baja en el 404 Batallón y alta en el 401 Batallón al Cabo LAZARO PERA INCAÑA, debiendo presentarse seguidamente a su nueva Unidad.
- Artículo 5º.- Causa baja en el 401 Batallón y alta en el 404, el soldado JUAN AUREY PUNCHERAN, debiendo presentarse urgentemente a su nueva Unidad.
- Artículo 6º.- Los Jefes de Unidad Compañías Especiales y Servicios remitirán con toda urgencia, a la Sección 1ª de este Batallón Mayor la relación de los Jefes Oficiales, Clases y tropa que carecen de la documentación Militar al objeto de proceder a solicitar la misma.
- Artículo 7º.- Por interesarlo al Jefe del Ejército de Méjico, todos los Jefes de Unidad, Compañías Especiales y Servicios, enviarán a la Sección 1ª de este B. M. nota de hechos distinguidos y heroicos y propuestas de recompensas correspondientes al mes de Febrero.

ORDEN DEL BATALLÓN

- Artículo 1º.- Causa baja en la 1ª Cia. y alta en esta Comandancia el Soldado Juan Bistuer Espias el cual se deberá incorporar a su nueva destino.
- Artículo 2º.- Por faltas en el servicio ha sido arrestado a 16 días el Soldado Pedro Salamanca Escudero.
- Artículo 3º.- Tod a cual Soldado o Clase que se le encuentre por las calles del pueblo antes de las horas del paseo será severamente castigado.

Feuista de *Sanja*, 10 de Marzo de 1.938

El Comisario Jefe del Batallón

El Mayor Jefe del Batallón

de guerra

J. Bistuer

46 DIVISION

101 Brigada Mixta

Batallón 404

SALVOCONDUCTO a favor del soldado auxiliar de esta Unidad JUAN BISTUER ESPIAS, para que pueda circular libremente por la zona de guerra, con el fin de poder desempeñar los asuntos de servicio encomendados.

Se entrega a las autoridades militares no le pongan ningún impedimento para el mejor desempeño de su cometido!

En campaña a 25 de Septiembre, 1938

El Comisario Delegado de guerra.

Este salvoconducto es valedero para dos meses a partir de la fecha.

Figura 3. Ordre del batalló redactada per Joan Bistuer, auxiliar de companyia, 10 de març de 1938. (AHS. Fons Joan Bistuer).

Figura 4. Salconduit expedit a favor de Joan Bistuer, auxiliar de companyia, 25 de setembre de 1938. (AHS. Fons Joan Bistuer).

COMANDANCIA MILITAR DE REUS (EMCCION MILITAR)

4.919

Con autorización de LA SUPERIORIDAD

Concedo pasaporte para viajar en ferrocarril por cuenta del Estado

a JUAN BISTUER ESPIN, para que pueda trasladarse a SABADELL (Barcelona) donde fijará su residencia.

Por tanto ruego a las Autoridades del tránsito no le pongan impedimento alguno, antes bien le faciliten los auxilios necesarios.

Reus 17 de Abril de 1939.

Año de la Victoria.

EL COMANDANTE MILITAR, P.A.

93

Figura 5. Document de llibertat atorgat a Joan Bistuer a la sortida de l'Institut Pere Matas de Reus, que feia funcions de camp de concentració (conegut com a "manicomi"), 17 d'abril de 1939. (AHS. Fons Joan Bistuer).

pany sabadellenc Àngel Ventura, músic), per la metralla, per sumariíssims de traïdoria per autolesió, per derrotisme. La manca de mudes de roba, els polls, la misèria.

És molt interessant –o si més no a mi, com a arxiver, m'ho sembla– la descripció de les tasques desenvolupades com a auxiliar de companyia i la traducció d'aquestes tasques en generació de diverses tipologies documentals.

Tipologies documentals generades al front republicà durant la Guerra Civil espanyola:

Partes de diana

Partes d'operacions

Partes de deserció

Partes de retreta

Partes de revista

Partes de relleu de guàrdia

Oficis i ordres de comandància

Llibre registre d'oficis

Fitxer d'altres i baixes

Llibre d'altres i baixes

Estadillos

Estadillos d'armament

Estadillos extraordinaris de serveis

Ordres del dia del batalló

D'aquests documents, l'AHS en conserva alguns, aquells que Joan Bistuer es va endur a casa seva, potser perquè no va saber a qui lliurar-los al final de la guerra.

– Període de retorn a la llar, retrobament amb alguns companys de feina, recepció de notícies i demandes d'ajut de companys del front empresonats, de parents de companys morts.

– Període de repressió franquista amb internament al camp de concentració Institut Pere Matas de Reus (manicomi). Descripció del camp, funcionament intern, noves coneixences. Però per damunt de tot la fam, una fam desconeguda àdhuc al front, que el deixa exhaust i de la qual trigarà a refer-se malgrat estar-hi només un parell de mesos.

– Període de retorn a la “normalitat”, on els escrits es limiten normalment als caps de setmana. Reflex de la repressió franquista dia a dia en el marc local: la ciutat de Sabadell: la pressió, que arriba a la violència física, per a l’adquisició de la famosa “xapa” de 15 cèntims de Falange. Les processons i la vida religiosa. El pa, que de tan dolent els metges en desaconsellen la ingestió. Els intents de fer-se amb una relació sentimental normal per a un jove que, a més de la seva tímidesa natural, ha estat anys apartat de la vida social i dels amics (amb excepció del seu inseparable Guri, company del front). Descripció dels burots, del cos de la Guàrdia Civil. Recuperació de la feina de fuster i intrínquils i funcionament del taller. Festes obligatòries del treball amb dinar al restaurant la Mata. Fontades, balls i vermuts. I, sobretot, seguiment de la guerra europea, a través de la premsa però també de mitjans alternatius (ràdio London), per la por a ésser enrolat novament al front. Afers de caire familiar, etc.

Tot plegat, un conjunt immens, del qual es poden extreure moltes dades de primera mà, creiem que prou objectives i prou versemblants per nodrir nous treballs sobre el període, algun dels quals esperem que vegi aviat la llum.⁷

Selecció de textos

“(…)

València, dimars 24 d’agost de 1937.

(…)

Continuant el viatge, a poc a poc perquè la màquina no podia gaire i parant a cada estació, em arribat a Alcázar de San Juan. I a l’estació ban fer baixar dues brigades del tren, i es digué que els portaven a Pozoblanco. En aquest poble vaig veure els dipòsits de gasolina de l’estació destruïts per l’aviació enemiga. Per fi, em arribat a l’estació (de) Tembleque a les 11 del vespre. Em baixat del tren i caminàrem uns 2 kilòmetres per arribar en aquest poble. I ens portaren als afores i tota la terra era pols i no podias moure’t gens sense fer una polsaguera que es ficaba pel nas i la boca i no es podia respirar ni tapàn-se el nas i la boca amb un mocador. I mai havia patit tan com aquesta vegada al no poguer respirar.

Madrid, dimecres 25 d’agost de 1937.

He dormit molt poc per lo malament que estava i el fret que tenia a Tembleque, i per fi ens en tragueren amb camions, uns 20 o 25, i anàrem a Madrid passant per Aranjuez. Al arribar a la capital espanyola, m’ha fet l’afec-

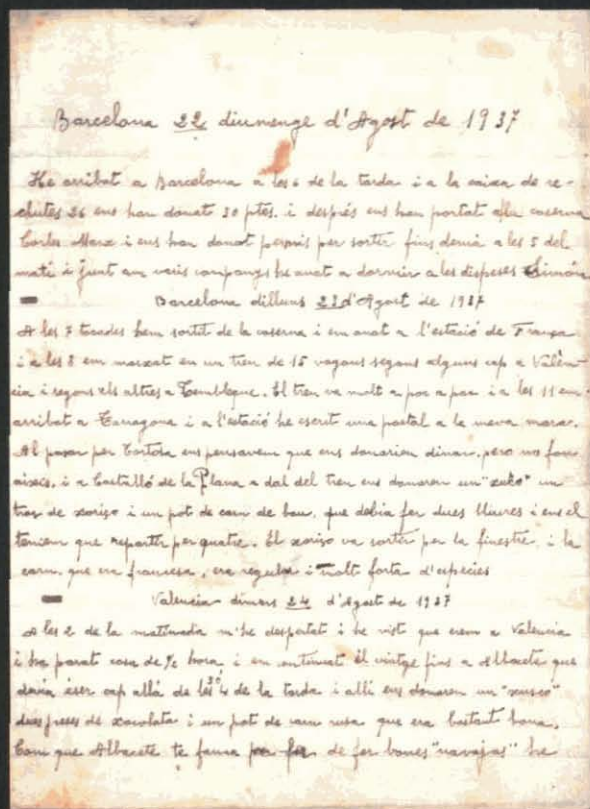

Figura 6. Primera pàgina del primer quadern del dietari de Joan Bistuer, on explica les circumstàncies de la seva incorporació al front, 22 d’agost de 1937. (AHS. Fons Joan Bistuer).

⁷ Joan COMASOLIVAS (ed.) *Joan Bistuer i Espias (Brigada mixta El Campesino), Dietari de guerra i postguerra (22 d’agost de 1937-25 de juliol de 1943)*. Edició, transcripció, coordinació i índex a càrrec de Joan Comasòlivas i Font (en procés d’edició).

ta que em trobava a Barcelona, doncs el moviment és igual, els tranvies també, els metros, els edificis, etc. Solsament que es veuen molts soldats. En el camió que anava jo, corria molt, i com que era descobrir teníem fret, i va arribar a Madrid ½ hora més aviat que els altres, i ens deixà al davant d'un edifici que semblava un hospital. //p. 3// I allí ja n'hi havia de Jaén, Múrcia i altres poblacions del *sur* d'Espanya. De Tembleque es sortí a les 4 del matí i vaig arribar a la capital 5 hores després, i fins a les 12 no ens tocà el torn a la Brigada 23, que jo perteneixo, (d') anar a la caserna. Y allí un *tio* malcarat trià els que li agradaben més i en féu 3 o 4 grups d'uns 50 cada un i se'ls emportaren en camions no se sap on. I jo vaig quedar junt amb uns 150 i ens van fer estar allí sense menjar fins a les 4 de la tarda en què, en camions, ens portaren, pitxor que arengades al barril, cap a un campament de soldats situat a l'altre banda del riu Henares. Tots els soldats es compadien de nosaltres i ens digueren que ells eren la Brigada de xoc *El Campesino* convertida fa dos dies, però solsament de nom, en Brigada mixte. I on sóc jo és la Brigada mixte 101, batalló 404, 1ª Compañía O'donell número 11 Madrid, que és la Brigada que entrà últimament en Quijorna, Brunete i altres pobles, i és brigada de xoc, o sigui asaltar les trinxeres enemigues a pit descobert. A mi m'ha impresionat molt al saber tot això, i *casi* tenia ganes de plorar pensant amb la meva mara. I, al enrraonar, *casi* sempre se m'ennuegava la veu i no podia dir res, i és perquè m'ha sorprès molt aquest final de viatge. Doncs al sortir de Barcelona en digueren que passaríem varies setmanes a València; //p. 4// Després, que ens portarien a una caserna de Tembleque; i, més endavant, que ens portarien a dinar a una caserna. I de *golpe y porrazo* ens trobem a un campament de soldats, i jo em pensava que estàvem a la línia de foc. I, per postres, poc després van provar un canó anti-tanc que ens espantà una mica. En fi, que ens han enganyat com a *xinos*! El sopà ha sigut un freginat de pebrot i tomàquet i un xusco que era molt bo. Les tendes per dormir són fetes amb branques d'arbres que s'ha de fer un mateix, i jo he anat (a) dormir junt amb tres soldats, i he pasat una bona nit. En la 1ª Companyia que jo sóc hi ha 7 companys de Sabadell i 2 de Lleida. He enviat una carta a la meva mara.

(...)

Alcalá de Henares, dimars, 14 de desembre de 1937. (...) El Parés avui ha rebut un paquet de teca i un altre amb els instrumens de música, el violí i el saxofon. Avui tota la colla han anat a la casa de les amanides, i avui jo no hi he volgut anar, i diuen que els han donat <avui> una amanida de col amb ceba.

(...)

Alcalá de Henares, dijous, 16 de desembre de 1937. (...) Avui el Parés ens ha donat un concert de violí i saxofon.

(...)

Fron de Terol, divendres, 28 de gener de 1938. Alto Celadas, línia de foc.

Aquesta matinada, el capità nostre m'ha despertat i ha preguntat qui era, i al sapiguer que era jo ha dit que anés amb ell. Junt amb el tinent ajudant Gil i l'ex-comisari de batalló Giganto, i amb ell, em anat a recórrer tot el front, i han donat l'ordre d'anar a asaltar les posicions enemigues, i nosaltres ens hem quedat a darrera un parapet i de seguida ja s'ha sentit l'espetic de les màquines automàtiques. I de seguida he vist arribar el capità Julio, de la 4a companyia. Com que s'han donat compte de que anaba a clarejar, el nostre capità ha anat a la comandància per ordenar la retirada. I més tart Gil, Giganto i jo també ens n'hem anat, però ens hem perdut de camí i més tart l'un de l'altre, i jo no sabia on anaba. He anat a parar en una trinxera on hi havia una brigada mixta, més tart en una altre del 2n batalló de la nostre brigada, i ningú em sabia donar raó del 4rt batalló fins que, per sort, a mitg matí l'he trobat. Mentres caminaba buscant el meu batalló he vist varis soldats morts, *macutos* abandonats, pics, pales, bombes, etc. Quant he arribat a la comandància, he sapigut que el nostre capità Navarro l'habien ferit, com també a Giganto, que ens habian fet un descalabre i que varis soldats de la companyia i de la disciplinària els habian fet presoners. M'he posat a geure en el sot que vàreig fer air perquè feia molt fret. Aquesta tarda, els *restos* del nostre batalló, amb l'ajuda del 2n, han iniciat l'atac per pendre les posicions enemigues i duràn tota la tarda hi ha hagut un fort combat. Al iniciar-se l'atac, un tinent, al vèure'm

	Jefes y Oficiales				Comisariado	Argentinistas	FROFA						C.A.S.E.			
	Jefes	Capitanes	Subalternos	Of. Medico			Comandantes	Comandantes politicos	Carabes	Comandantes	Tambora	Soldados	Comandantes	TOTAL	Amatuz	Reservados
Plana Mayor.....	1	-	(A) 1	1	3	1	-	(B) 2	(C) 3	(D) 1	-	-	(E) 8	12	1	2
Sección de Mando.....	-	-	(I) 1	-	-	-	-	(F) 2	(G) 3	-	-	-	(H) 5	9	-	-
Sección de Transmisiones.....	-	-	(J) 1	-	-	-	-	(K) 4	(L) 5	-	-	-	(M) 5	15	-	-
SUMAS.....	1	-	3	2	5	1	-	11	13	1	-	-	42	56	1	2
Plana Mayor de una Compañía de fusiles.....	-	1	-	-	1	-	1	1	(N) 3	(O) 1	-	1	(P) 12	18	-	-
Sección de Fusileros granaderos.....	-	-	2	-	1	-	-	-	(Q) 8	-	-	1	(R) 6	35	-	-
Dos secciones de igual composición.....	-	-	2	-	2	-	-	-	(S) 16	-	-	2	(T) 80	78	-	-
SUMAS.....	-	1	3	-	4	-	1	10	27	1	1	4	102	135	-	-
Tres compañías mas de igual composición.....	-	3	9	-	12	-	3	30	81	3	3	12	306	405	-	-
Plana Mayor de una Compañía de Ametralladoras.....	-	1	-	-	1	-	1	1	(U) (H) 1	(V) 1	-	(W) 1	(X) 18	18	1	-
Una sección de 4..... (2 grupos fuego, 2 máquinas).....	-	-	1	-	1	-	-	-	(Y) 4	-	-	1	(Z) 22	27	-	-
Otra sección de..... de igual composición.....	-	-	1	-	1	-	-	-	(AA) 4	-	-	1	(AB) 22	27	-	-
SUMAS.....	-	1	2	-	3	-	1	5	11	1	-	3	57	72	1	-
Una sección de máquinas de acompañamiento (2 cañones y 2 morteros).....	-	-	1	-	1	-	-	-	(AC) 5	(AD) 1	-	1	(AE) 38	39	1	-
Tren de combate autorizado (Z).....	-	-	-	-	-	-	-	-	(AF) 1	-	-	-	(AG) 8	9	-	-
Columna de abastecimiento.....	-	-	-	-	-	-	-	-	(AH) 3	-	-	-	(AI) 10	11	-	-
SUMAS TOTALES.....	1	5	18	1	25	1	5	59	139	6	4	20	558	727	3	2

Figura 7. Esquema d'organització de l'exèrcit de la República, elaborat per Joan Bistuer, auxiliar de companyia, 1938. (AHS. Fons Joan Bistuer).

ajegut allí, al sot, m'ha amaneçat amb una pistola i m'ha dit que anés endavant. I jo m'he aixecat i he anat a buscar la meua companyia, i quant l'he trobada m'he posat en un parapet al costat d'un fusell metrallador. I com que no sabia què fer i feia fret, m'he posat a geure, i al meu darrera //p. 27// hi tenia varis morts. I en una de les moltes canonades que ens tiraben, he vist com ha fet volar a un soldat a varis metres d'alçada. En una de les moltes vegades que treia el cap pel parapet per mirar endavant, he vist al sergent Morales que estava ferit i no es podia moure, i de seguida he sortit i, com he pogut, l'he arrosegat fins a darrera el parapet. I després he anat a buscar els camillers, que se l'han endut. I s'ha salvat d'una mort certa, doncs una hora més tart ja era fosc i ens han fet marxar d'allí, i quant els restans de la nostra companyia han format he sapigut que aquesta tarda han mort l'Amadeu Parés. I el Serra està ferit des d'air a la tarda i el *Pedrolo* m'ha dit que el casco d'acer que li vaig deixar li ha salvat la vida. Després, el nostre batalló ha emprès la marxa fins arribar en un petit barranc, on ens hi hem instalat, i més tart ens han portat cafè i aigua. I jo feia dos dies que no havia begut res. Després, m'he posat a dormir junt amb el Ventura, Rius i *Pedrolo*, però no es pot dormir del fret que fa.

(...)

Isidre Guri Toneu

Un segon diari de Guerra Civil d'autor ben conegut és el d'Isidre Guri i Toneu (7 de setembre de 1916 - 30 de març de 1967), amic íntim de Joan Bistuer, pertanyent a la 2a companyia del mateix batalló que Bistuer. Es tracta d'un diari ben curiós: d'un cantó, un original incomplet i, de l'altre, una còpia completa però amb els noms canviats. Guri va desertar i va estar prop d'un any tancat a casa. D'allò que va escriure originalment, sembla que ho va reelaborar amb la voluntat,

però, de no comprometre ningú. El resultat, *Foc! Homes! Fang!*, és una crònica que potser és més ben escrita que la de Bistuer, però és més curta (entre altres raons, perquè hi va estar menys temps) i no és tan concret pel que fa als dies i llocs (era difícil, igualar en Bistuer!). Transcrit contemporàniament i amb

8 Cessió per a la còpia a l'AHS del seu nét Alfons Guri i Comal·longa, de data 7 de febrer de 2008.

OBSERVACIONES

Cuando el Batallón pertenezca a Unidad que opere en montaña será incrementado sus efectivos de personal y ganado en la siguiente forma: 1 Sargento (Jefe); 1 cabo; 23 soldados de 2º (22 conductores para doce ametralladoras; 4 de material de apoyo, 4 de agua, un botiquín, un carro cuba y un conductor para una camioneta de municiones) y 23 mules.-

(A) Ayudante y Habilitado.	(O) Cabo (E) y un ordenanza montado.
(B) Subayudante y Banda.	(P) Jefe de Escuadra.
(C) Bastardos, cornetas y tambores.	(Q) Tres pelotones, dos de una escuadra de fusil ametrallador y dos de fusileros granaderos, y uno de dos escuadras de mortero de 50mm.
(D) De ordenes y agente de transmisiones.	(R) Un furriel, un jefe de transmisiones y un practicante sin título.
(E) Tres guardadores, un practicante y 3 ordenanzas y una asatada.	(RR) Cada Sargento, Jefe de un grupo de fuego de 2 maquinas.
(F) La oficina, almacén y jefe de los pelotones de mando y observación.	(S) Tiradores.
(H) Dos equipos; uno de mando y otro de observación y un conductor para el coche de mando.	(T) Doce sirvientes, nueve conductores y un ordenanza.
(I) Jefe de Red y auxiliar.	(U) Jefe de secciones de cañones y morteros.
(J) Tres jefes de los pelotones telefónicos, uno del pelotón de señales ópticas y otro del de posturas.	(V) Tiradores y Jefe segunda escalón.
(K) Capacitadores de línea.	(X) Ocho proveedores, dos artificieros cuatro sirvientes, un ordenanza y 10 conductores.-
(L) Doce obreros de línea, ocho señaladores, ocho agentes de transmisiones (posturas) y un conductor.	(Y) Jefe.
(M) Un furriel, un jefe de transmisiones y un practicante sin título.	(Z) Con el material auto de Brigada habrá de cubrirse los servicios propios de Tropa de Combate (Municiones y material sanitario) en las Unidades que integran la Brigada.
(N) Agente de transmisiones.	(*) Con el material auto de Brigada se cubrirá el servicio propio de los "trocenas de viveres y equipajes".
(P) Telenotistas.	(1) Comisario Delegado de Batallón.
(Q) Transmisiones, cañilleros, ordenanzas y cocinero.	(-) Sele para las unidades de maestre

NOTA.- Cuando el Batallón lleve tres de combate de montaña carecerá del motorizado y dispondrá la columna de abastecimiento de dos camionetas para viveres y equipajes.- En cuanto las disponibilidades de efectivos le permitan se elevará el de la escuadra a los cinco combatientes normales.-

Fotografia 1. Isidre Guri i Torner i Joan Bistuer Espias continuaren essent amics inseparables després de la guerra. A la fotografia, probablement al bosc de Can Feu ca. 1940. Autor desconegut. (AHS. Fons Joan Bistuer).

critèris filològics per Montse Fernández Villanueva, ocupa unes 115 pàgines amb una lletra generosa (13 p.?). El cedent del manuscrit⁸ va provar de trobar

patrocinadors per publicar-lo (d'aquí que disposem d'una primera transcripció del text), però no se'n va sortir. Tal vegada en un altre intent hi hagi més sort.

(Selecció d'alguns assentaments de la primera part de l'original; la segona, com diem, es va perdre un cop elaborada la segona versió)

“En agafar la ploma y comensar a omplir aquest llibre, la meba intenció és explicar de la manera més fidel a la realitat, de tots aquells fets que jo e viscut en aquesta guerra terrible e inhumana que ha esnangonat tan criminalment el sol d'Espanya.

GUERRA, paraula freda, cinc lletres solamén basten per a fer plorar milers de persones. GUERRA, paraula gris, estoica inhumana. Quès és la GUERRA?

Sang, fang, fred, fam.

Catalunya vivia una vida que res tenia d'embejar a dingú. A Catalunya es treballava, un obrer podia permetre's certs luxes que en altres llocs d'Espanya estaven lluny d'asolir.

La nostre joventut vivia voltada de divertisions. Fora les hores de treball als tallers, oficines y fàbriques, la vida era lliure e independén.

La preocupació de la nostre confiada joventut era la organització de penyes esportives, balls lluits, es vivia per a divertir-se, anar arreglat. Quin era el jove que no tenia al menys un vestit de llana? Y les noyes? Veies una moza el diumenge y et feia l'afecte que estaves dabàn d'una moza d'alta societat.

En una paraula, a Catalunya gairebé s'avia abolit la tercera classe, doncs tot era classe mitja y alta societat. Aquesta, però, no y estava conforme y va estallar, portàn a Espanya una guerra tan terrible que quedarà grabada a la història com una de les guerres més criminals.

Juventut Espanyola, joventut catalana, que lluny estàvem de suposar el que ens esperaba!

(...)

(s.d.)

de sobte, em giro, pel darrera meu venen: Sallent, Romero, Muñoz, Fresneda, Lozano y un barber. Dingú! Dingú! Pot fer-se el càrrec de la alegria que proporsiona el veure cares conegudes quan estàs en un trànsit aixís.

Pasem corrents y yo corro amb ells, ens tirem a terra més de un cop, parem en un lloc que està molt vatut, ens cau un obús tan a la bora que ens apedrega a tots.

Mentre estem ajeguts, Sallent em diu:

—Fíguls està ferit de una cama.

O sento i penso, però també penso en mi, som egoístes, som bèsties que temem la mort que ens volta, per altre part Fíguls a estat retirat del combat, ja se n'a escapat, de bona gana voldríem escapar-nos-en tots aixís.

Correm, caiem, ens aixequem, de sobte, com un tresor, veiem una trinxera, una ben miserable trinxera que no té més de un metre de altura y és molt curta. Ens i llencem de cap. Està ocupada per gent de tota mena, sanitaris en la major part, cornetes, tambors, barbers, molts soldats, algun oficial, també y a el nostre tinent harmer.

A sobre la trinxera, a la part més vaixa, y a un soldat sobre una camilla, és alt i gros, està cobert de sang, té una mà arrencada y panteja constantmén. De sobte, fa un espetarrec, de la boca surt un bertader sortidor de sang y queda mort, ríjit, els ulls oberts desmesuradamén.

Per ací y a altres morts, no fa gaire a explotat un obús a un extrem de la trinxera, n'an agut de desenterrar set o vuit

Ens arraulim a la trinxera, pantejant.

L'eu vist, a Fíguls? —pregunto—

—Sí. El duien ab camilla, m'a fet adéu —diu Sallent—

De sobte, Muñoz enjega:

—Joan és mort

Quedo glasat.

—Quin Joan? —encare pregunto—

—Joan, el de Sant Llorents, home —em contesta l'altre. Ferrándiz l'a vist, estaven juns.

—No! No pot éser! No pot éser! —Protesto jo—. No sé el que em faig, m'aixeco, vul marxar, em deturen.

—Hon bas, boig? Que no veus que et mataran? Ajupe't!, ajupe't de seguida!

Em, deixo anar, una suor freda m'invaix el fron. Una ratjada de vales que espeteguen sobre els rocs de la trinxera em fa reaccionar. Allà fora, els camillers corren encorvats, cercàn ferits. Els obusos esclaten entremitg.

LA MASCOTA DE LA REVOLUCIÓ

El més petit de tots
DEU: 3 PAGES

El més petit de tots...

Si n'eren tres germans
que van a la caserna.
Tots tres canten a cor:

—Volem guanyar la guerra!

Ram,
ram, pataplám.
Volem guanyar la guerra!

El gran porta fusell,
l'altre també i trompeta,
i el més petit de tots
empunya una bandera.

Ram,
ram, pataplám.
Empunya una bandera.

La mare fa el cor fort,
i els fills abraça i besa.
Quan és al més petit
somriu i llagimeja.

Ram,
ram, pataplám.
Somriu i llagimeja.

Arriba el capità
i diu amb veu severa:
«—Aquest no pot venir
que encara és massa tendre.»

Ram,
ram, pataplám.
«Que encara és massa tendre.»

«—Es per aquest infant
i tots els de la terra
que els homes lluitarem
fins a morir o vèncer!»

Ram,
ram, pataplám.
«Fins a morir o vèncer!»

La tropa ja se'n va.
La mare i l'infant resten.
El més petit de tots
enlaira la banderall

Ram,
ram, pataplám.
Enlaira la banderalll

Edicions del Comissariat de Propaganda

Mod. 61

Figura 8. "El més petit de tots", versió d'"Els tres tambors" editada pel Comissariat de Propaganda, ca. 1937-1938. (AHS. Fons Joan Bistuer).

99

—Cal arribar a la comandància —diu Lozano— ací no y em de fer res.

Surten primer Lozano, Sallent y Romero, s'allunyen. Després sortim Muñoz y Fresneda, però el aber sortir els altres an localitats el lloc y are al sortir nosaltres ens enjegen una ràfegua de projectils. Tot és sortir de la trinxera com tenir de tirar-nos a terra. Esperem, esperem.

Les vales xiulen constantment, no podem pensar en moure'ns, are ni per tornar a la trinxera. Crido a Muñoz que és al meu davant, al costat d'un altre.

—Muñoz, provem de córrer una mica?

—Què diu Fresneda?

Aleshores crido a Fresneda, que està al meu darrera, a l'altura dels meus peus. El crido sense girar-me.

—Anem endavant, Fresneda?

No té temps de contestar-me. De sobte, sento un espatec sec, com si xoqués alguna cosa contra metall. Recordo que Fresneda porta casc d'asér.

—Fresneda! Fresneda!— El crido, però res. No goso girar-me. M'arrosego endarrere sense parar de cridar-lo.

—Fresneda!

Sento un petit plany, me'l miro y quedo esglaiat. Té el clatell ple de sang, un fil li baixa cap al coll y s'escorre per la camisa. Fa un espatarnec y aixís queda, bocaterros. Jeu amb les sebes sabates noves y el seu casc d'asér que per res li a servit. La seba jove vida, les seves ilusions tallades de cop. Ací jeurà, esperant que algú li tiri unes paletades de terra al damunt.

(...)

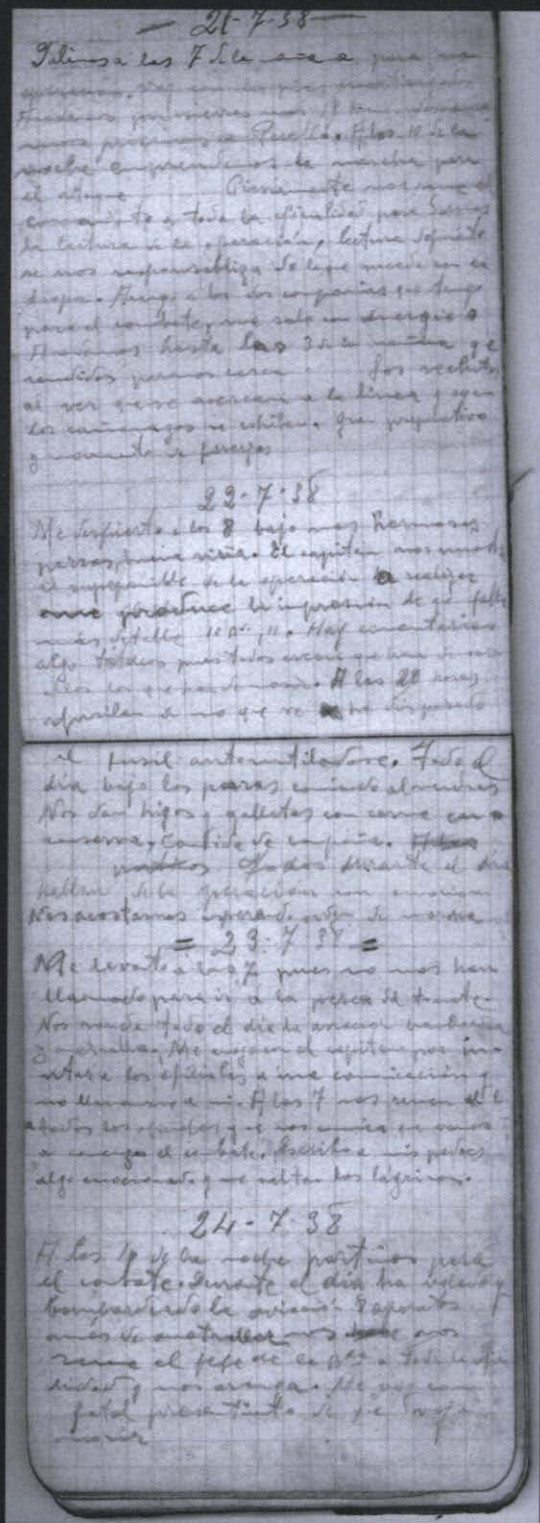

Figura 9. Darrer assentament del dietari del soldat desconegut, en què diu textualment "[...] Me voy con el fatal presentimiento de que voy a morir", 24 de juliol de 1938. Tanmateix, sabem que no fou així. (AHS. Fons Joan Bistuer).

El soldat desconegut

Anys després de la mort de Joan Bistuer, la seva filla M. Mercè Bistuer, amb qui com a director de l'AHS havia anat mantenint el contacte per successives donacions que ha fet a l'Arxiu, em va trucar dient-me que havia trobat alguns papers més del seu pare de quan era auxiliar de companyia al front i que, a més, havia trobat una nova llibreteta.

En aquella ocasió, em va lliurar efectivament diverses llistes de soldats i *estadillos* d'armament i multiplicitat de documents menors sobre la fàbrica de gasoses de la seva família (Domènech), documentació menuda sobre les cases del Garcia, etc.

Finalment, em lliurà el document esperat. Estava escrita en castellà, i diversos factors en els quals ara no em puc estendre em van fer deduir que no era escrita per ell. Apuntem, entre d'altres, que en un passatge diu "Hoy he escrito a mis padres". I Bistuer només escrivia a la seva mare.

Així doncs, tenim un diari "nou", de moment sense autor conegut, breu, entre el 29 d'abril i el 24 de juliol de 1938.

A partir del 26 de novembre i fins al 31 de desembre de 1938, Joan Bistuer la reciclà per anotar-hi deures d'auxiliar de companyia, començant-la per l'altre extrem. En aquest cas, la identitat de la lletra és indiscutible.

La darrera inscripció de l'"autor desconegut":

"24-7-38: a las 10 de la noche partimos para el combate. Durante el día ha volado y bombardeado la aviación, 8 aparatos. A más de ametrallarnos, nos reúne el jefe de la brigada a toda la oficialidad y nos arenga. Me voy con fatal presentimiento de que voy a morir".

Qui era l'autor d'aquest segon diari? Va deixar d'escriure o va morir immediatament després d'aquest assentament? Com és que Joan Bistuer estava en possessió d'aquesta llibreta? Sabem per una inscripció del

9 Agraeixo a Pere Ribalta i Puig la cessió d'aquestes dades, que són fruit del seu treball llarg i tenaç d'investigació sobre la història de l'aviació a Sabadell, i que de moment resta en la seva major part inèdit.

8 de juliol de 1938 que l'autor desconegut coneixia perfectament Joan Bistuer, perquè hi fa constar que està molt content perquè Bistuer, en tornant de Sabadell, on estava de curt permís, li ha dit que ha vist el seu pare. Llegint l'assentament de Bistuer d'aquell mateix dia, es constata que efectivament "la meva mara ha anat al taller d'aviació a veure el para del comisari de la meva companyia per donar-li un *recado*". I, poc després, "allí (a cal Domènech), ha vingut el para del comisari de la meva companyia, que l'ha acompanyat la meva mara. L'he saludat i m'ha donat recors pel seu fill".

Tant per aquesta coincidència com per les activitats que duu a terme al front, reunint els oficials i fent-los xerrades i conferències, etc., resulta evident que era efectivament el comissari de la companyia de Joan Bistuer. Tanmateix, pel fet d'estar el seu pare treballant al taller d'aviació de Sabadell no podem especular que fos sabadellenc.

Una entrevista de Pere Ribalta i Puig,⁹ investigador de l'aviació sabadellenca, realitzada a Tomàs López i Navarro, doctor enginyer, en aquella època delineant tècnic de l'Oficina Central d'Estudis Aeronàutics (OCEA) del Govern republicà a Sabadell, ens ofereix el llistat següent de treballadors dels tallers de Baigual & Llonch entre 1937-1938:

- José Lendón Ribera, tècnic superior, cap de vendes
- Miguel Batros, ajustador de 1a, pèrit mecànic
- Eugenio Gil Bendón, tècnic superior ajustador
- Juan Serrano, rectificador (màquina cilíndrica)
- Juan Serrano, rectificador (superfícies planes)
- Eduardo López Ballesteros, tècnic superior, ajustador 1a, matricer
- Juan Alamego, ajustador 1a, matricer
- Rosario Alamego, premsista excèntrica 1a
- José Nasarre Arcas, director de l'equip. Secció ajust, matricer
- Alberto Corbalán, ajustador 1a, matricer
- Eduardo López Ballesteros, torner, màquina automàtica, pèrit mecànic
- [...] Barreiros, fresador 1a, màquina universal
- [...] Barreiros, màquina automàtica, fresador
- Juan Ruiz, tècnic superior, secció elèctrica i electrònica
- Eduardo López Mendoza, torner 1a, soldador autògena i elèctrica
- Gabriel Torelló, tractaments tèrmics

Tanmateix, Genís Ribé em fa observar que per les dimensions dels tallers segurament la llista podria ser molt més llarga. Ni això ni els noms propis dels familiars que apareixen en el diari ens donen dades suficients per poder deduir-ne l'autor.

Sabem que actuà des de finals de gener de 1938 per mort de l'anterior comissari al front de Terol, i que segurament no va morir després del darrer assentament. Creiem més aviat que va abandonar o li van fer abandonar el seu diari. Sembla que algunes de les seves accions van posar la seva actuació en entredit i que els companys se'n van riure i àdhuc li van requerir algunes notes seves. Podrien ser les del diari de què parlem? Bistuer ho explica així:

"2 d'agost de 1938: Ha(n) pasat pel botiquín, ferits lleus i de morters, el comisari de la companyia i un enllaç del capità, la Vara".

14 d'agost de 1938: "Aquest mitgdia ha vingut de l'hospital el comisari que varen ferir que ha sigut la *risa* de tot el batalló, des de el soldat al comandant, i ha descaigut mol al meu capità per la mala fe amb què fa les coses, doncs li vàrem trobar escrits com uns apunts de coses insignificans que ell li donava gran importància, i que algun dia emplearia, a lo millor, per perjudicar el meu capità. Ha decepcionat per la gran por i pànic que va demostrar el dia que vàrem entrar en combat, i deia que d'aquella manera no es podia lluitar, i el varen ferir una miqueta, dos trossets de metralla com caps d'agulla, i va demanar la fulla d'evacuació i va marxar més de pressa que corréns. I soldats que tenien més que ell<s>, inclús el comandant del 2n batalló, no foren evacuats. I, naturalment, com que no era res, la ferida, ja torna a ésser aquí i és la *risa* de tothom per *lo* que ha fet, i també per fer-se del Partit Comunista i de la UGT, doncs ell era de la flamarada i dels d'acció de la CNT, d'aquells que sempre anaven amb la pistola. I com que té molta pelica, parla mol bé i fa molts bons discursos a la reraguarda, però a l'hora de les castanyes, es caga a les calces".

La durada de la seva actuació caldria confirmar-la, atès que Bistuer sempre es refereix genèricament al "comisari de companyia" sense dir-ne el nom. Tan-

mateix, les successives referències al comissari de la companyia són del mateix to de reprovació, fins al 4 de novembre, en què, diu Bistuer, aquest desapareix:

“4 de novembre de 1938, afores de Mora. (...) El comisari i tinén ajudant han desaparegut i només ha quedat el tinén que fa de comandant. I <els> també han desaparegut tots els delegat(s) polítics de companyia.

Front de l'Ebre, a 7 de novembre de 1938, barranc Gafolls. (...) Avui hem tingut bastanta feina tot el dia. Avui han evacuat al que fa de comandant i a la tarda ha vingut un capità del 2n batalló a substituir-lo, i també un comisari.”

102

Selecció de textos

//p.1//

“29-4-38.

Seguimos en la <en la> orilla del río dialogando con los fascistas. Se establece un pacto moral, no disparar ni unos ni otros para poder pasear por encima de los parapetos. Se establece una relativa fraternidad de palabras y de hechos, pues el teniente Gerardo Pérez y otro de ellos llegan hasta mitad del río para probar la fraternidad de los españoles. ¡Un acto que emociona! Visito la huerta, que es hermosa.

30-4-38.

Debido al pacto de no disparar, el personal de ambas orillas pesca con bombas de mano. Por la tarde dos de los nuestros y dos de ellos cruzan el río para acrecentar la fraternidad. El que llega junto a nosotros trae 6 paquetes de tabaco. Le abrazamos y está ½ hora con nosotros. Nos dice están pobres y le damos 700 pesetas para todos. Nos dice que los que hay en la orilla son españoles, pero que han tenido mandos italoalema-//p. 2// nes, y que la actual ofensiva la llevan los citados extranjeros. Al nuestro le invitamos a quedarse ¡acto que llega al alma de los que somos españoles!

1-5-38.

De resultas de haberse pasado uno de ametralladoras, prohíben el hablar con los enemigos. Ellos, se ve que igual, pues no se oyen, inclusive los han relevado. En vez de hablar se dispara, y hacen funcionar las ametralladoras. ¡Poco dura lo bueno!

2-5-38.

Por orden del capitán, cambiamos de casa, es más higiénica y cómoda. Los fachas disparan cañonazos y morteros. Cariños que matan. Escribo a mis padres. Continuamos hartándonos de habas. Se pone enfermo el capitán de la compañía.

3-5-38.

Seguimos haciendo vida bastante tranquila aunque se hace difícil el transitar por las trincheras, pues en //p.

La substitució del comissari sembla definitiva:

“(...) Front de l'Ebre, a 9 de novembre de 1938. Móra la Nova.

Avui per sumistre ens han donat un pot de llet per a 5 i un pot de carn per a tres, i quant hem acabat de fer els partes, que gairabé era mitgdia, hem esmorçat una caso- //p. 72// la plena de llet –un pot per a nosaltres tres– am sopes, que ens ha atipat mol. I a la tarda hem menjat la carn i per sopar arròs a la casola. Avui ens hem dedicat a fer l'estadillo extraordinari de material i el de personal. El nou comisari es veu una bona persona i s'interesa mol perquè les coses vagin bé, i el comandant també sembla bona persona”.

3// vez de hablar los fachas, hablan los fusiles. Por la noche un centinela da el alto al sargento de guardia y le dispara causándole la muerte, por no contestar. Nos entristece ver tal fatalidad, pues había tomado parte en varios combates y se había salvado. Escribo a mis padres. Por la tarde viene el nuevo jefe de brigada, Aparicio, que ha sustituido a Merino. En una conversación con[tengo] un enlace de comandancia dice que el Carrasco ha formado grupos de custodia ministerial y tráfico de armamento con hombres de cuerpo [policía] del partido, y por eso Carrasco se queda con un grupo de asalto en Barcelona. Cenamos tortilla de habas.

4-5-38.

Velo dos horas al capitán, que está enfermo, de 1 a 2 de la mañana. Recibo carta de A. Martos diciéndome que el [Cte.] M. hará los trámites, y de Milagros, probándome su aprecio. Estando comiendo nos localizan la casa y nos tiran más de 50 morteros. Nos refugiamos en las paredes fuertes. Causan dos heridos, camillero el uno y dos mujeres. Vaya rato.

//p. 4//

Día 5-5-38. Sigue igual que ayer. A la hora de comer tiran de nuevo una treintena de morteros. Lloviznea. Escribo a Milagros.

103

6-5-38.

Me propone el capitán para ocupar la plaza de auxiliar de la estafeta del 5 Cuerpo de Ejército, inclusive lo hace el comisario. A la hora de comer (13 horas) nos obsequian con una treintena de morteros, caen varios en la casa donde nos alojamos y impide hacer la comida a la hora y en consecuencia el arroz lo comemos tarde y quemado.

Escribo a mis padres y me emociono hasta llorar al decirles que me contraria no tener carta de ellos. Nos cambiamos de casa.

(...)

16-5-38.

Llueve casi toda la mañana y hemos de aguantarla sin podernos resguardar, pues ropas y todo está chorreando. ¡Vaya mañanita!. El cabo de PM trae un cordero y lo comemos frito. Por la tarde, deja de llover y a secar ropa tocan. Duermo con el capitán y me desquito el sueño pasado la noche anterior.

17-5-38.

Nos mandan hacer 'chavolas' uniformes y cuando las tenemos a mitad dan orden de marcha. Salimos en camiones del campamento de Torelló a las 8 de la tarde todas las brigadas y material. Vaya camión nos dan sin fusiles, ametralladoras, sin discos. ¡...!

Llevamos toda la noche en los camiones sin dormir, pues vamos 30 hombres. En Tarragona la aviación nos obliga a estar 2 horas camuflados, a pesar de ser las 2 ½. Veo imprudencias de chóferes que no apagan luces. Cruzamos Tarragona, Valls, Monblanch, Borjas Blancas y Cervera. Llegamos a las proximidades de Tarragona a las 2 de la tarde sin comer y sin bajar del camión, salvo en Cervera, donde //p. 9// paramos ¾. No encontramos nada. La gente va a una casa de putas y los oficiales no les dejan. Un sueño atroz tenemos y nos acostamos toda la tarde.

19-5-38.

Estamos cerca de Sanahuja y no podemos desquitar el sueño por llover que es un contento, y no tenemos chavolas que no 'calen'. Vamos al viaducto a lavar ropa. La lucha se avecina y no veo una preparación eficaz. ¡Ay!

20-5-38.

Seguimos en el campamento algo incómodos. Suspiramos la rivera de Tortosa, pues aquí tenemos el agua a 700 metros y no hay basijas. Hemos comprado cordero y por la mañana lo comemos entre 9 ante el rumor de que vamos a pastar. Hay comentarios para todos los gustos. Predomina la idea incluso en comandancia, la idea de que la guerra no acabará por las armas.

(...)

24-5-38.

Durante la noche hay combate de ametralladoras y fusilería terrible en dirección a Balaguer. Duermo en una zanja de 2 palmos en previsión, estoy como enterrado. Aviación, vemos hasta 38 aparatos que entablan combate. Durante uno de estos me hago afeitarse para ver el dominio que tengo, y el barbero, veo que el sistema nervioso lo vamos educando, pues estuvimos tranquilos. De las 2 de la noche nos levantamos para ir a la trinchera, pues nos cargan de bombas.

(...)

26-5-38.

A las 5 salimos al ataque de Vallfogona. Se ve aviación, hasta 18 aparatos que vuelan. Sufrimos artillería y aviación en el Canal de Urgel parapetados. Por //p. 12// equivocación nuestra aviación nos lanza varias bombas. Algunos fusileros atacan montados al descubierto en los tanques. El comisario nos dice que hemos tomado Vallfogona y copado la Rápita. ¡...! A las 2 se inicia el asalto a las alambradas. Me inquieta el final del combate, pues hay que romper tres alambradas. Me parapeto al lado de un cadáver y con lodo para apoyar el cuerpo.

27-5-38.

¡Combate! Nos retiramos a las 4 ½ sin conseguir el objetivo. Para cruzar el llano e ir a refugio vamos o/y agachados, pues el enemigo nos bate de flanco y ángulo. Matan el furriel y hieren a varios. A las 5 vamos 1 ½ de zanja con agua y lodo hasta las rodillas. Estamos en un llano 2 ½ horas soportando la(s) ametralladoras, mojados y llenos de frío. Matan al capitán de la 3ª, Caballero. Veo sus estertores, y debido al peligro que pasamos se me hace una estampa trágica. Nos retiramos por ser imposible el asalto y nos paran a mitad de camino. Y a las 12 ½ me voy tiritando y con los pies adormecidos. Me siento algo enfermo y paso frío toda la noche. 120 bajas.

(...)

7-6-38.

Dejo de ser auxiliar de la 2ª, los compañeros lo lamentan. Actúo en la 1ª con una disertación sobre el respeto al [] y comentario de un escrito de la Pasionaria sobre los 13 puntos. Buena impresión. Mi enlace trae sardinas y se harta de fritas. Me aparece más bultitos en el glande y me pican. Me encuentro algo pesado de la cabeza.

8-6-38

Mandan hacer los periódicos y hacemos uno de dos pinos y un saco, es original, parece una obra de indígenas del Havay.¹⁰ Se nos felicita por ser tan ingenioso. Doy a los sargentos una charla sobre responsabilidad y cumplimiento de deberes. Asistimos a una conferencia técnico-militar del jefe de ingenieros, con todos los oficiales de la brigada. Por la noche, viene una joven para ver si quiero dejarla dormir en la chavola. En un //p. 17// gesto de seriedad hago que se marche del campamento. Se admira [...].

(...)

10 Deu voler dir Hawai.

11 Es refereix a Joan Bistuer.

7-7-38.

Hace 20 días que asisto a las //p. 27// clases de oficiales, y hoy aprendo a sumar los quebrados. Soy aplicado y aprovecho el tiempo. Se va el auxiliar¹¹ y mando con él 400 pesetas y un paquete de tabaco para mi padre. Me pide le solucione todo lo que sea de su incumvencia.

(...)

22-7-38.

Me despierto a las 8 bajo unas hermosas parras, buena viña. El capitán nos muestra el superponible de la operación a realizar. Me produce la impresión de que falta más detalle. 10 brigada y 11. Hay comentarios algo tétricos, pues todos creen que han de ser ellos los que van a morir. A las 20 horas afusilan a uno que se ha disparado //p. 33// el fusil automutilándose. Todo el día bajo las parras comiendo almendras. Nos dan higos y galletas con carne en conserva, comida de campaña. Todos durante el día hablan de la operación con emoción. Nos acostamos esperando orden de marcha.

23-7-38.

Me levanto a las 7, pues no nos han llamado para ir a la pesca del tomate. Nos ronda todo el día la aviación, bombardea y ametralla. Me enoja con el capitán por invitar a los oficiales a una comunicación y no llamarme a mí. A las 7 nos reúnen el C[omandante] a todos los oficiales, y se nos comunica que vamos a comenzar el combate. Escribo a mis padres algo emocionado y me saltan las lágrimas.

24-7-38: a las 10 de la noche partimos para el combate. Durante el día ha volado y bombardeado la aviación, 8 aparatos. A más de ametrallarnos, nos reúne el jefe de la brigada a toda la oficialidad y nos arenga. Me voy con fatal presentimiento de que voy a morir.”

Frimari Burguès, *Per això vàrem perdre*

Molt recentment, el 14 de maig de 2009, l'AHS ha rebut de mans de la filla de l'autor, Sra. Heidi Burguès, la donació d'un escrit de caire autobiogràfic (escrit, però, en tercera persona) de Frimari Burguès (Sabadell, 30 de gener de 1902 - Sant Cugat del Vallès, 23 de juny de 1996), fill del conegut Marian Burguès. Es tracta d'una còpia de l'original intítulat *Per això vàrem perdre*, i d'un exemplar mecanoscrit de 38 pàgines transcrit per Oriol Civil i Desveus l'any 1996, poc abans de morir l'autor. Bona part del text està dedicat a les peripècies de Burguès i de la seva

família arran de la Guerra Civil i l'exili, primer a França i després a Mèxic. Hi ha referències de tot tipus: el salvament de peces de caràcter religiós, el pas pels tallers d'aviació de Sabadell, l'escassetat d'aliments i la gana, el fred, la mullena a sobre, les malalties i la manca de mitjans per guarir-les. El camí de l'exili sota les bombes, la separació de la família, la solidaritat i la no-solidaritat francesa. Saint-Ciprien, l'enyor de casa. Sète i l'embarcament, primer cap a Puerto Rico, després a Veracruz. La represa de la "normalitat", la feina i les feines. I la tornada.

Selecció de textos

“L'alçament que es va produir al Marroc no va ser idea de Franco, sinó que va ser un complot dels generals Mola, Sanjurjo i Franco, aquest el menys intel·ligent però el més ambiciós, i com que els altres l'hi podien fer

hombra, ba trobar la manera de que el sol només il·luminés la seva figura produí un 'accident' que tragúés els núvols que no el deixaven veure les coses clares.

Eliminats aquets per l'accident d'aviació, ba poguer posar en pràctica la seva il·lusió de ser el caudillo d'Espanya, fent la seva croada contra el papu del comunisme que s'anava instaurant a Espanya, excepte a Catalunya.

(...)

Ja després de més d'un any de treballar com un ruc, sense fer mai festa ni dormir les hores necessàries, la gana es féu sentir, la seva muller malalta de poc menjar i a ell ja només lhi quedava la pell i l'òs, la seva filleta era la que menys sentia la gana ja que tots feien sacrificis perquè no lhi faltés res del més indispensable dintre del poc que hi havia.

La manca d'organització feia que en alguns llocs sobrava oli, en altres hi havia gra, en altres patates, però sigui per manca de transport o pel que sigui, la gent, sobretot els de ciutat, eren els que sentien més la gana...

(...)

Vàrem sortir de Girona en el primer viatge, amb un cotxe de quatre seiéns, un Opel que, el pobre, estava més fotut que ells. Paquets, bicicletes, maletes, a més hi ahaven set persones. De Girona a Figueres, que normalment es fa en mitja hora, en vàrem estar quatre, a pas de tortuga. A l'arribar a Figueres vàrem parar en una gasolinera per posar aire a una roda que anava baixa. Allà tot estava destrossat. A l'estació només funcionaba la bomba d'aire. Varen inflar la roda i tornaren a caminar. Tots estaven en un estat de nervis que no s'aguantaven i a cada moment sonaven les alarmes i tothom corria, ficàn-se hon podia. A l'entrar a la Rambla, ba començar un espetec de bombes que semblava la fi del món.

En Joan agafà la seva filla i sortí com un esperitat del cotxe, corrent cap a un refugi, i des d'allà sentien l'espetec de les bombes.

Sortosament, no els ba passar res, al cap d'un quart o vint minuts, que els ba semblar una eternitat, varen sortir del refugi a buscar la seva muller, que no sabien pas on era, i es trobaren davant d'un espectacle dantesco que els deixà horroritzats. Per tot hi havia ferits i morts."

(...)

"La muller i filla d'en Joan compartien amb una senyora basca tot el que podien, perquè tenia tres nenes i no podia deixar-les, i la muller amb un pot recollia tot el que podia i ho portaba a aquella família. També compartien les mantes que portaven i aixís, estàn ben acostades, es podien escalfar més bé.

Al cap d'un temps la filla d'en Joan es va comensar a trobar malament, tenia esgarrifances de fret i mal de cap. La varen posar ben abrigada i es donaren compte que tenia febre molt alta. El cap lhi bullia i als pocs dies començà a sortir uns granets a tot el cos i es donaren compte que tenia sarampió. La mare es va espantar, perquè els petits que es posaven malàls els portaven a l'Hospital i cap tornava. A l'hospital hi havien unes monges fanàtiques que deien, quant es moria algun petit: 'Angelitos al cielo'.

Allà no els podian veure ni savien com els tractaven. Només si tornaven és que s'havien curat, si no només savien que estaven enterrats. Hi ha haver família que va perdre dos fills i encare no saben on són. A la filla la varen ben tapar perquè no es refredés. L'únic remei que lhi podien donar era una cullerada de suc de llenties de tan en tan..."

Fotografia 2. Manel Pac Vives, autor de "Batalló de càstig" ha estat un lluitador en pro de les llibertats durant tota la seva vida. A la fotografia, membres del Partit Comunista amb un retrat de Lenin durant la manifestació del dia del treballador. Personatges: Manel Pac Vives, a la dreta de la pancarta, sostenint-la. Via Laietana de Barcelona, 1 de maig de 1979. Autor: desconegut. (AHS).

Manuel Pac Vivas, *Memorias de un revolucionario de origen campesino*

Manuel Pac Vivas, nascut a Benavarri (Osca) el 2 de desembre de 1919, és sens dubte un cas singular. A diferència dels anteriors, es tracta d'un home amb una ideologia marxista ben marcada, que dirigeix els seus impulsos i creences cap a l'acció política i àdhuc militar. La seva activitat s'inicia amb l'afiliació a la CNT, cap a 1934, és a dir, amb només 14 anys. Una de les seves primeres actuacions durant la

Guerra Civil serà la creació d'una biblioteca popular al seu poble nadiu, una escola nocturna amb 50 alumnes. A Paterna (València), amb només 17 anys, es gradua com a tinent, però això és tot just un parell de dies abans d'acabar la guerra i el seu nomenament no es publicarà mai. Una de les darreres lluites de Manuel Pac ha estat precisament aconseguir aquest reconeixement, i malgrat la seva tenacitat no ho ha aconseguit encara. De la seva ploma sorgí, ja fa alguns anys, *Batalló de càstig. Memorias de un revolucionario de origen campesino*,¹² on explica totes les seves facècies des de la seva infantesa, els combats durant la guerra, les presons després de la guerra (àdhuc a l'Àfrica, on contragué el paludis-

12 Manuel PAC VIVAS, *Batalló de càstig. Memòries d'un vell lluitador d'origen pagès*. Lleida: Pagès editors. (Guimet; 38). Pròleg de Manuel Vázquez Montalbán.

me), el seu pas a Sabadell l'any 1945, on es casarà i on farà diversos oficis, etc.

Batalló de càstig és l'edició, resumida i endreçada (i traduïda al català), d'un exemplar mecanoscrit més ampli, del qual l'AHS té l'exemplar, que inclou nombrosíssimes poesies del Sr. Pac, tant de tipus ideològic com personal, així com nombrosos articles publicats per ell al diari *Queixa* (Benavarri) i altres materials d'interès que reflecteixen

la fermesa i la integritat d'un home que ha mantingut intactes les seves creences en una societat més justa i igualitària.

Així mateix, l'AHS conserva una còpia de l'expedient referit a totes les gestions realitzades davant d'estaments oficials per al reconeixement del grau de tinent als efectes d'indemnització i pensions, en què adjunta diversos documents, testimonis, etc., que reflecteixen la seva trajectòria vital.

“La formación de las colectividades, en Benabarre se formó una de campesinos por 300 campesinos y 200 caballerías entre mulos y burros; siendo la casa central el convento de monjas de clausura Dominicanas lo que ayer fue y hoy sigue siendo la iglesia, estuvo los pesebres, con un pasillo céntrico por donde se les daba de comer a las caballerías y en la parte principal las siglas CNT -AIT.

Se organizó el trabajo por secciones y a la cabeza un delegado nombrado por las asambleas populares. Cada día al ir al trabajo, los campesinos y las caballerías, en formación regular pasaban por las calles más céntricas y a la cabeza iba el delegado general con un burro pequeño, que era el que distribuía el trabajo, a éste se le denominó en un plan humorista, (el general Miaja, como símbolo de la resistencia antifascista).

Se subió a un tractor de Binefar y como quiera que aquellas tierras jamás habían sido hondamente labradas, conservaban la humedad, se compraron simientes de trigo y de patatas a Checoslovaquia y jamás se había conseguido una cosecha tan grande como la de aquel periodo, la iglesia parroquial se llenó de trigo y de patatas. Era curioso, a pesar de que los cañones en el Estrecho Quinto y Monte Aragón no cesaban de oírse, el ingreso en la colectividad campesina iba en aumento, tanto es así que se observaba una euforia de alegría hacia esta nueva era creadora. Se veía a las claras que el trabajo individual era más duro y no ofrecía alternativas para los pobres, pues se había eliminado la explotación del hombre por el hombre.

Había venido con el pesado fardo de la derrota de la guerra de la República, estaba en la barbería y un reaccionario campesino, se vanagloriaba que en las navidades de 1938, se habían repartido 100 caridades, yo agregué, 'valdría más tener los graneros bien llenos', de pronto vi que este afectado se me miraba nervioso y se ponía lleno de cólera, opté por marcharme y al día siguiente un tercero me comunicó que la conversación se inclinó en que me quise referir a la época de la colectividad.

Se formó otra sección de oficios varios, esta jamás funcionó como la campesina, mientras en esta última se cantaba, se reía y se veía la alegría de vivir, en la de los oficios eran gentes que habían vivido mejor y aunque yo estaba entre ellos vi siempre un descontento. Se organizó una casa de ancianos que hasta entonces habían estado desatendidos y abandonados; durante algún tiempo me encargué yo de su funcionamiento, me creo que es la obra que más a gusto realicé, pues siempre velé por su bienestar, hasta que marché al frente.

También se organizó una biblioteca popular con unos 5000 volúmenes recogidos del Centro Cultural Ribagorzano, dando el acceso a todo el pueblo, que hasta entonces había estado vedado a las clases populares, también la regí algún tiempo.

Organizamos una escuela nocturna en la que íbamos de 30 a 40 alumnos con los maestros Manuel Riera, Guadalupe Badenes y Amalia Facerías.

Durante este periodo revolucionario desapareció la moneda dentro de la organización colectivista, la vida se regía por unos vales y los intercambios de materias entre las comarcales y la regional. Al cabeza de familia, cobraba 5 pesetas y 2 cada miembro de la familia que trabajaba. Todo se discutía en las asambleas populares, estas eran las soberanas aunque era difícil atar cabezas, había que tener en cuenta que el 80 % eran analfabetos, esta era producto hereditario del sistema caciquil vivido.

Se quemaron los santos, aunque no se demolió los edificios. También se quemaron las escrituras, mi afán fue salvar los libros, así junto con otros amigos reunimos 5000 libros, luego organizamos la biblioteca.

Participé en mítines de los JJLL, fui secretario de la Comarcal, secretario del comité local de la CNT, fui delegado a Congresos provinciales en Barbastro y también mis hermanos campesinos, me delegaron varias veces a la regional de Caspe, los que defendí con verdadero altruismo para que pudieran tener un mañana mejor.

109

El 16 de febrero de 1937, se me delegó a la celebración del 1º Aniversario del triunfo en las elecciones del Frente Popular, en honor a una delegación mejicana, el sitio se dijo primero que sería en el teatro nuevo, y media hora antes de empezar se cambió en el teatro viejo. (Teniendo en cuenta que el frente estaba a unos 30 km.). Jamás olvidaré cuando el Secretario de la FIJJ, dijo en Rusia se ha hecho el ala derecha del aguilucho en Méjico el ala izquierda, y el cuerpo lo estamos haciendo en Madrid. <>se oyó un fuerte silvido de bombas que bajaban y luego las tremendas explosiones. Al salir después que los franquistas del aire se fueron, contemplamos el teatro nuevo, hecho un solar. Una vez más sobrevivimos gracias a la astucia de los dirigentes.

La vergonzosa tolerancia que el caciquismo consintió en la existencia de tres hermanos salvajes en el mas de Vilanoba sitio en el término municipal de Tolva a 5 km. de Benabarre, en las tres primeras décadas del siglo. A estos tres seres se les murieron los padres y nadie se preocupó de ellos. Les hacían venir periódicamente al juzgado, más bien como una burla, pues jamás hicieron nada por ellos, venían vestidos con pieles que ellos mismos se confeccionaban, el hermano llevaba siempre el hacha o un fuerte palo. Las hermanas le seguían, jamás les oí hablar. Cosechaban trigo que ellos mismos aplastaban con piedras y lo tostaban al fuego, tenían ganado y el que vendían, lo cobraban con oro o con plata, el papel no lo reconocían, me daba pena cuando algunos niños se burlaban e incluso les molestaban. Se dijo que al morir su madre, la escondieron en una colmena, pero al preguntar por la mañana que hacía tiempo que los vecinos no la veían, se aclaró de que había muerto.

Al llegar un día a la obra donde trabajaba como aprendiz de albañil en la colectividad, un albañil me dijo, ya sabes lo que ha ocurrido, han dado muerte a los tres hermanos del más de Vilanoba y se sabe que han sido los anarco-sindicalistas de Tolva. Me quedé estupefacto, y le insistí, ya sabes lo que me has dicho; él se quedó temblando y sin color, luego me dijo, no digas nada sino me la cargaré, te lo pido por lo que más quieras, yo le contesté, si es cierto lo que me dices, nadie sabrá de donde ha venido la noticia, pero ten en cuenta que lo aclararé. Aquella misma noche, convoqué al comité local de la CNT, con ese solo punto en la orden del día, al empezar el debate, me vi encañonado por una pistola, suerte tuve de mis compañeros que le cogieron y le desarmaron sino aquella noche me liquidan, entonces aclaré que había sido cómplice. Aquella noche abandoné todo y al día siguiente, me incorporé a la Columna Roja y Negra, jamás hubiera pensado que existieran seres tan perversos, nada comenté ni siquiera con mis padres (es el primer comentario que hago).

Dos de los culpables más tarde fueron ajusticiados.

Pasó como cosa de un año y uno de éstos vino a vernos en el frente de Extremadura, mis cuatro compañeros se habían ido a asearse en un pozo de agua que había no muy lejos, yo me quedé de guardia en el parapeto de ametralladoras, entonces le planté el mal que había hecho, se quedó como atolondrado, a veces me he preguntado sin saber qué contestarme, cómo no me atacó, y es que la fuerza de la moral para mi es muy grande.

Confieso que ansiaba una transformación revolucionaria de nuestro país, pero la recta conciencia en que mis padres, mi último maestro Don Martín y el sacerdote Mn. Medardo, me habían educado mi recta mente e incluso las memorias leídas de Enrique Malatesta, me habían enseñado aquella gran verdad. (Si la Revolución Social es a base de sangre, no es tal Revolución Social)."

Salvador Codina i Fatjó

110

Amb una ideologia més o menys explícita, tots els escrits esmentats fins ara ho són d'homes d'esqueres. El que ara presentarem, no. Salvador Codina Fatjó (Sabadell, 16 d'abril de 1905 - 23 d'agost de 2002), col·laborador, abans de la Guerra Civil, del diari local *La Ciutat* amb el pseudònim de Puigmal, president de l'Acadèmia Catòlica de Sabadell, directiu del Centre d'Esports Sabadell i gran aficionat a la fotografia, de professió administrador de finques i membre de la Lliga com a opció política, va publicar un llibret de tirada molt limitada (50?) intitulat *Records i vivències personals de la Guerra Civil espanyola (1936-1939)*. El seu escrit és dedicat als seus fills i néts "perquè tinguin constància que els seus predecessors han passat temps d'angoixes i angúnies".

El relat de Salvador Codina comença l'any 1936 i es refereix als perills que correu ell personalment i altres familiars per la seva posició acomodada davant del que ell anomena "assassinats incontrolats". Els repetits canvis de residència provocats per la por. S'hi esmenten les cremes d'esglésies i l'actitud valenta de l'alcalde Moix per evitar "diverses morts i atropellaments incontrolats". "Moix era un veritable líder dels obrers sabadellencs"; els "assassinats de persones conegudes": Costa, lligaire; el metge Sotorra, també lligaire i president de l'Acadèmia Catòlica; Germà, exalcalde de Sabadell; Pla (el Pisanes), també molt vinculat a la Lliga; Viñas, Salvador Sabater i el seu fill Josep M., Isidre Vila, Sabater (tots de l'Acadèmia Catòlica); Mn. Gaietà Clauselles, Domingo Llobet,

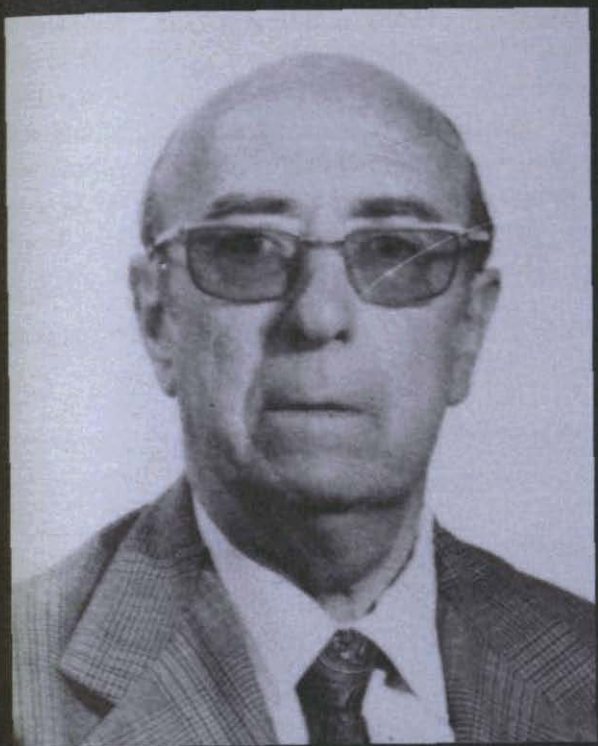
industrial transportista, Fermí Rocamora, industrial tèxtil, Gervasi Torra Font, fabricant; joves carlins de l'Acadèmia Catòlica: Bartrons, Moga, Saló; el Pare Rexach dels Claretians; el fuster dels Codina, Francisco Ramon; etc. També presenta una llarga llista de religiosos que foren perseguits i assassinats durant aquell període.

El Sr. Codina explica també la persecució que patí ell mateix i la seva família i els registres de les milícies antifeixistes a casa seva; la col·lectivització de les empreses i el funcionament del Comitè d'empresa de Can Corominas, del qual formà part. Fa algunes disquisicions sobre l'adscripció als bàndols en litigi i la necessitat que tingueren les famílies benestants d'adscriure's al, segons ell, mal anomenat, feixisme. Més endavant, es refereix també a les converses amb en Miquel Carreras, que era contrari a l'alçament militar: "aquestes manifestacions d'en Carreras les he pensades moltes vegades i ara crec que tenia la seva raó"¹³ (p. 42).

A continuació, descriu la detenció del seu pare, Josep Codina Duran, l'abril de 1937, a Barcelona, i la seva pròpia, l'endemà mateix, amb destí a la delegació de les Patrulles del carrer de Balmes. L'informe favorable de l'alcalde Moix, que l'ajudà a sortir de la garjola, etc.

A continuació, descriu les vivències dels seus germans i del seu cunyat Esteve Cirera.

¹³ Un raonament repetit per altres lligaires després de constatar el significat real del franquisme.

Fotografia 3. Salvador Codina i Fatjó, 27 de juny de 1978.
(AHS. Fons Simó Bach).

En Josep M. intentà desertar i acabà al front d'Aragó fins a la retirada final cap a França. En Domingo estigué malalt i no entrà en combat, mentre que Esteve Cirera restà amagat fins a l'entrada dels nacionals. Diferents trajectòries davant d'un mateix conflicte.

L'autor explica també una tallada d'arbres a Can Feu, que defineix com el començament de la destrucció del bosc de Can Feu.

A continuació, Salvador Codina descriu el seu reclutament, el pas pel camp d'instrucció de Monistrol de Montserrat, el viatge a Sils i Girona, després a Falset, on desertà; el segon reclutament a la caixa de Sant Gervasi, i altra volta la instrucció a la caserna de Francesc Macià, i d'aquí a Cambrils, amb noves temptacions (reprimides) de desertió i... el front de l'Ebre, la pèrdua de les posicions a la Serra de Cavalls i el lliurament als nacionals com a presoners, l'estada al camp de concentració d'Ordunya, l'estada a Sant Sebastià, on hi

havia diversos coneguts. En aquest apartat es refereix també al conegut confinament de Joan Llonch a Santisteban (Navarra).

Finalment, explica el retorn a casa un cop ocupada Barcelona per les tropes "nacionals", la seva afiliació a la Falange i la firma d'avals per a alguns companys i coneguts, gràcies als quals alguns pogueren salvar la vida.

De tot el discurs de Salvador Codina, no ens podem estar de comentar l'afirmació relativa als inicis de la destrucció del bosc de Can Feu. Considerem que aquesta afirmació caldria matisar-la atès que la primera gran tallada data de 1924, moment de la mort del propietari Olzinelles, i en realitat significa la fi de l'apropiació col·lectiva del bosc tal com s'havia produït, amb el consentiment de la propietat i el vistiplau de l'Ajuntament, al llarg de tot el primer quart de segle. Això no treu que sigui cert que en un moment d'escassetat de carbó i llenya s'hi fes una intervenció sense gaire manies. I la culminació d'aquesta destrucció és obra del període franquista, com el mateix autor reconeix.

111

Selecció de textos

"Feixistes o antifeixistes

Aquests mots que el poble usava amb un simplisme general, en realitat no eren els termes més adequats. Davant dels assassinats, atropellaments i tantes barbaritats que produí la revolució, no podia ser possible una imparcialitat i, vulgues que no, et forçaren a ser bel·ligerant. Per tant, tots els qui desitjàvem la victòria d'en Franco ens consideraven feixistes, cosa injusta, perquè la victòria franquista la desitjava la gent d'ordre amb sentit de pau, inclús els republicans que no estaven d'acord amb les barbaritats que es feien a la zona roja, gent que desitjava treballar amb harmonia i tranquil·litat i descartar per sempre tota guerra, ni parlar-ne més.

Els anti-feixistes eren els revolucionaris, els que desgovernaven el país, els milicians, els que cremaven les esglésies, els que mataven, els que proclamaven la dictadura del proletariat i la llibertat per a oprimir als contraris. De democràcia, res.

(...) Els bitllets de sèrie

Tinc interès d'explicar això dels bitllets de sèrie, perquè és digne de saber-ho, ja que les compres o vendes que es feien eren molt significatives si els bitllets eren o no de sèrie. Els bitllets emesos pel Banc d'Espanya amb data anterior al 18 de juliol de 1936, en deien bitllets de sèrie perquè en el cas de la victòria dels nacionals serien bons. En canvi, els bitllets emesos després d'aquesta data, no valdrien. Això ho anunciaven les Ràdios Nacionals que s'escoltaven d'amagat, a la zona roja. Doncs bé, com que ja es desitjava i ja es preveia una victòria d'en Franco, quasi tothom i els negociants primer retenien els bitllets de sèrie, o sigui, els emesos abans de la data indicada, que eren els més antics. El cost de la vida pujava enormement i el Banc d'Espanya no parava de fer noves emissions. Eren bitllets sense valor. Si a un pagès li compraves un sac de patates, posem pel cas, volia cobrar amb bitllets de sèrie (...)."

han donat mai el valor o la importància que tenen, i que han de saber que si van a parar als arxius seran molt ben rebuts, conservats per sempre i posats a disposició dels investigadors. Perquè són relats que cal necessàriament tenir en compte a l'hora de construir un discurs global sobre aquells fets però també per copsar de primera mà aquell drama humà. Terra verge, o quasi, per a noves investigacions. ●

112

Conclusions

L'Arxiu Històric de Sabadell disposa de diversos testimonis sobre la Guerra Civil espanyola que són inèdits o quasi inèdits perquè la seva difusió s'ha dut a terme a través de mitjans molt limitats com ara les autoedicions. Amb ideologies i perspectives ben diverses, aquests testimonis escriuen, bé contemporàniament, bé des de la memòria, conscients que els moments que van viure són uns moments transcendentals, i que cal deixar-los escrits per a les generacions futures. El seu contingut fa referència sobretot a les vivències de la guerra al front i a l'exili, excepte les de Salvador Codina, que durant algun període se centren en els fets a Sabadell mateix, i les de Joan Bistuer, que escriurà després de la guerra i ens descriurà la realitat quotidiana del franquisme. Es tracta en tots els casos de fonts molt planeres, de fàcil comprensió i que, malgrat les diferents ideologies que les inspiren, potser precisament pel fet de no estar pensades per ésser publicades són fonts d'una gran honestat i franquesa, que són essencials per a la construcció de la història personal i la història local. Uns escrits que tal vegada moltes famílies tenen també a casa, dels seus pares i avis, als quals no